

Négyesy László irodalmi tanulmányai.

Írta: ALSZEGHY ZSOLT.

„Bizonyos, hogy nagyokká az emberek inkább lesznek, mint születnek s kiválóságukat csak részben határozza meg velők-született képességek, jórészben azoknak a szükségleteknek a fontosságától és terjedelmétől nyerik, melyeket a közösség: a nemzet, az emberiség javára kielégíteniök sikerül.“ — Ezekkel a sorokkal kezdi meg Négyesy László azt a tanulmányát, amelyet Bajza Józsefről írt. Bennük a maga értékelő megítélésének mértékegységét abban a munkában határozza meg, amelyet a történelmi ember a közösség, a nemzet és emberiség javára végzett. Ezzel a vallomásával mintegy elkülöníti magát attól a történelmi iskolától, amely megelégszik a szellemi jelenségek oká-nek többé-kevésbé valószínű felderítésével, és irodalomtörténelmi vizsgálódásának feladatául az *értékelést* tűzi ki. És ebben az értékelésben is fölébe emelkedik a formalisztikus, l'art pour l'art becslésnek, emberibb, általánosabb szempontot, a nemzet és az emberiség javának szempontját emelvén maga elé. Az érték nivoltának ez a felfogása nyilván világnézleti fontosságú; esztétikai vonatkozásban bizonyára kapcsolatban van azzal a tanítással, amelyet Greguss ültetett át hozzánk, irodalomszemlé-leti programjában pedig annak az elméleti alapvetésnek rokona és hajtása, amelyet Gyulai Pál, Beöthy Zsolt és követőiknek díszes sora a múlt század második felében uralkodóvá tett. A tudományos világnézet közösségének ez a nyilvánvaló volta érteti meg velünk annak a szónaki igazi jelentését, amelyet Négyesy székfoglaló előadása alkalmával Beöthy Zsolt, a Kis-faludy-Társaság elnöke, hangoztatott: a *hűségét*, amely vezette, áthatotta és emelte Négyesy egész irodalmi munkásságát.

Négyesy László irodalmi tanulmányai annak az eredmény-ben gazdag kornak, nemzeti lelkesedésben törhetetlen nemzedék-nek, becsületes emberiességnak és józan tudományos alaposság-nak szülöttei, amelyet összefoglaló néven a millenium korának nevezhetünk. Neki és kora egész tudományosságának az irodalom nem szórakoztató játék, hanem az értékes léleknek olyan meg-

nyilatkozása, amely közösséget fejez ki és közösséget visz előbbre. Önmagát e kor embere elsősorban a nemzeti közösség tagjának érzi, s ez az érzés szabja meg munkáját is: a nemzeti közösség javára dolgozni. Az általános emberi, amelyet ma oly sokan a nemzeti érdekekkel egyenesen szembenállónak tartanak, amelynek eszményét a nemzet érdekének bilincseiben sorvadónak szeretik festeni, e kor szemében a nemzeti közösség alapján volt csak elképzelhető. Eunek a kornak a lelke igazán a multban gyökerezett, a nemzeti multban, amelyet nemes optimizmusuk talán szebbnek látott a valóságnál, de amelynek minden tanulságát megbeesülték, s jövőjének minden lehetőségét ebből a multból akarták kifejleszteni. És mentől jobban érezték, hogy ez a szellem „belülről kezd dekomponálódni“, annál hangosabban és erőteljesebben hirdették, hogy a nemzeti életet ezen az alapon kell megszervezni, s minden tudományának a nemzeti eszme és összetartozás érzetét kell a nemzetbe belevinnie.

Valóban, Négyesy László irodalmi tanulmányaiból a mélyen érző, nemzetének minden értékéért egész lélekkel lelkesedő, a szépek nemesítő erejében hívő s az igazi szépet épp ezért megbeesülő magyar tudós revelálódik. Ha a sors megengedi neki, hogy megírja a magyar irodalom ezerezstendős történetét, bizonyára Toldy törekvését valósítja meg: szakadatlan folyamatát tüntetni fel a nyelvben és irodalomban működő nemzeti értelmiségnek. S ha ebből az értelmiségből jobban hangsúlyozza is a lélek költői megnyilatkozását, ha nagyobb gonddal kíséri is nyomon a külföldi szellem és irodalom ihlető és formáló hatását, ha erősebben érvényesíti is a filozófiai, elsősorban esztétikai felfogást, alapul mégis az a rajongás maradt volna meg, amellyel Toldy a magyar multat és magyar szellemet nézte. A magyar tudományosság nagy kárára, sajnos, ma csak egy-két fejezetét ismerjük ennek az irodalomtörténeti összefoglalásnak. Mint Gyulai Pál, ő is megelégedett a tanulmány rövidebb, csak részletkérdést megvilágító munkájával. Itt is inkább a módszeres vizsgálódás újszerű szempontjával, mint új eredményeivel fejleszti a maga szaktudományát. Úgy érzem, ma az én feladatam sem lehet más, mint ezeknek a szempontoknak a regisztrálása.

Ha valami összefoglaló névvel akarnám jellemezni tanulmányait, a pszichológiai esztétika hajtásainak kellene őket mondanom. Mert Négyesy vizsgálódása elsősorban az írói művészet

lélektanára támaszkodik. Ennek a vizsgálódásnak két iránya van: az író egyéni lelkének elhatárolása, másrészt ennek az egyéni léleknek révén az egyéni megnyilatkozás megértetése. A legvilágosabban Tompa-tanulmánya tűzi ezt a célt maga elé: Tompa költészete pszichológiai alapjának rajzát. Az ilyen irányú tanulmánynak valósággal módszeres mintája ez a dolgozat. Az életpálya ismeretét feltételezve, megállapítja annak bizonyos tragikus vonását: „Az izmos testalkatú és talentumú költő, mialatt mintegy ösztönszerűleg kerüli a küzdelmet és a vidéki élet csendjébe menekül, ott is küzdelmek martaléka lesz, melyek saját szervezetéből törnek reá és halálos csapást mérnek boldogságára. És van benne még egy megkapó, de már örvedetesebb ellentét: hogy amit a költő félrevonulásával kockáztatott, t. i. működésének hatását, mégsem vesztette el, sőt falusi magányából időnként az egész nemzetre szétsugározta szellemének erejét.“ Majd jelzi azokat a kereteket, amelyekben ez az élet, külső viszonyaiban és térbelileg, eltelt. Csak ez után jön a lélekhez közelebb; felveti a kérdést, milyen meghatározottsággal lépett bele Tompa a fejlődésnek abba a szakába, amikor a származás, a helyi, természeti és emberi környezet helyett a korhatások veszik át az író formálásában a vezérszerepet. Ebből a szempontból vizsgálhatja Tompa értelmi adományát, azt erősen, de nem reveláló fajtájúnak ítélvén és érzelmi világát, amely mind a két irányban fejlett volt. Amikor pedig Tompa lelki valójának ezeket a vonásait így megállapítja, figyeli azoknak jelentkezését és továbbélését irodalmi fellépéséig. Költészetünk épp akkor újabb fejlődési fokba volt átmenendő; hogy Tompa ehhez az új irányhoz hamarosan hozzácsatlakozhatott, annak okát abban látja, hogy magát a költőt is természetes előzmények terelik ebbe az irányba. A változást először a legszubjektívebb költeményekben mutatja ki, utalva már itt arra a három rétegre, ami ezekben a szubjektív költeményekben felismerhető: az első réteg, egyszersmind a legősibb az, melyekbe senki más nincs belefoglalva, csak saját énjének megpróbáltatásai, e világi vagy a sírontúli sorsa a téma; ezeknek a hangja többnyire szomorú, gyakran patetikusak s csak néha válnak dalszerűvé. A második rétegben más is van szóban: az altruisztikus érzelmek. Utolsónak lép fel a harmadik réteg, az univerzalizmus érzelemköre, a közösségi érzelmek csoportja, a haza, az emberiség motivumai. Majd irodalmi dokumentumokban kíséri nyomon ezt a fejlődést.

A tanulmánynak ez a része a leggazdagabb finom megfigyelésekben: a megnyilatkozást nemcsak eszmei tartalmában tekinti, hanem a hangulatot és a szemléltető eszközöket, a képanyagot, a stílt és kompozíciót szerves egységben látja. Egy-egy megjegyzése a mélyrelátó szemnek csodálatos éleslátásáról tesz tanúságot; így az a figyelmeztetése, hogy a fejlődés egyik stádiumában az erkölcsi reflexiók miért a regékben és nem a lírában jelentkeznek. Általában nemcsak konstatálja a fejlődés egyes fázisait, hanem meg is magyarázza azokat, a legszebben talán ott, ahol a hazaszeretetnek uralkodó szenvedéllyé válásáról tesznek a költemények tanúságot. Az egyéni lelket csodálatosan megérti és megérteti, még az olyan aprólékosnak látszó problémák felvetődésénél is, mint Tompa metafizikai tárgyú költeményei gondolati tartalmának kérdésénél. Ez a gondos pszichológiai poétaelemzés a maga rövidségében természetes előkészítője annak a hatalmas fejlődésrajznak, amellyel Horváth János „Petőfi“-je ajándékozott meg bennünket.

De nem mehetek el szó nélkül a mellett a pompás verselemző tanulmány mellett sem, amelyet Négyesy a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes ülésén Eötvösnek szentelt. A lírai költőnek két nagy adományát hangsúlyozza: az érzelmi élet gazdagságát és az eszmék bőségét. Bajzáról szóltaiban is azt hangoztatja, hogy a lírai hangulatok csak bizonyos lírikus feltételek mellett válnak költői indítékokká. Ott ilyenekül az érző szívet s ennek patetikus állapotait és azt a lelki alaphangot jelöli meg, amely a patetikus érzelmi hangoltságokat harmóniába oldotta fel, s utalt a lírai megnyilatkozás hibájára is: a szűk érzelmi skálára, a változatlanság hiányára. Eötvösnél keresi azt a gátló okot, amely nem engedte ezt a dús lírai eret megfelelő önkéntességgel érvényesülni. A magyarázatot mindjárt az első költeményben megtalálja, *A megfagyott gyermekben*. Összeveti Jókai *Koldus fiújával* s megállapítja, hogy „kevésbé konkrét, kevésbé reális, egy kissé idegenszerű, mert ritmusa német és nincs helyi színezete; a falusi gyermek nem eléggé falusi, hanem inkább városi“. Ezzel már utal is az ismételve előforduló hiányra: a fantázia viszonylagos elmaradottságára az érzéshez képest és a genuin magyaros kifejezésmód hiányára. De igazi újság ebben a tanulmányban a költői megnyilatkozás művészetében a fejlődés nyomkísérése. Csak egy szakaszt idézek ennek megvilágítására, azt, amely az első költemények kompozíciójának megfigyelését

szövegezi meg: „Az első még elbeszélésszerű, de közel áll egy nyugvó szituációhoz. A második épp annyira képnek mondható, mint elbeszélésnek. A harmadik már egy vázlatos képpé rövidült, mely egy hangulatos reflexiót fejez ki, mintegy Eötvös-féle gondolatot. Ez mutatja, hogy Eötvös nem annyira mesét keres, mint képet, s a képben is inkább a gondolatot és a hangulatot. A képnek pedig megelégszik a vázlatával, nagyobb realizmussal és részletességgel nem dolgozza ki. Az utoljára említett költeményben némiképp ismét egy kis történet van elmondva, de az mellékes, a fő a gondolat, mely a végső képből kisugárzik.“ Az elemző megfigyeléseknek hosszú sora rakódik ebben a tanulmányban egymásra, s ezekből alakul ki Eötvös egyéni művészetének meghatározása: érzelmekben és eszmékben gazdag, könnyen asszociálja azokat, de képzelete aránylag visszamaradt; inkább a szemlélete erős, mint képzelete. És kisebb mértékben volt meg benne a lírikusnak egy szükséges kelléke: a dalformában, a ritmusban való gondolkodás, a gondolatnak a nyelv muzsikájába való önkéntelen átömlése.

A költői művészet műhelytitkaiba világít az a tanulmánya is, amelyet *Arany művészete és elmélete* címen írt. Ebben is érdekes probléma vetődik fel: melyik az eredetibb lelki működés Aranynál, a költői szemlélet-e, vagy az ítélet? A költő alkotásainak és önvallomásainak gazdag során halad végig, rámutatva a genie ihletére és az alakítás, a leszűrés, finomítás eszméletességére. Az olvasót nem is a végső megállapítás érdekli, hogy Arany „alkotásaiban az érzésé, az ihleté a prioritás“, hanem a lehellestfinom figyelése az ihlet és eszinelődés jelentkezésének. Négyesy László tehetségének ez a legtermékenyebb területe, s bizonyára ez az a tudományos eredmény is, amellyel a magyar irodalomtudományt a legbővebben gazdagította.

A költői művészet lélektani vizsgálatának még egy tanulságos példáját akarom kiemelni. Nem a Madách-tanulmányt, bár abban is megkap annak a kérdésnek a fejtegetése, hogy ez az egyetemes tárgyú és szempontú, drámai formájú költemény minél fogva egyéni jellegű és hatású, — nem is azt a Petőfi-tanulmányt, amely 1909-ben a Petőfi-almanachban jelent meg s a Júlia-élmény átformáló hatására mutat reá és a költő egyéniségének sajátos komplex állapotára; nem is arra a fejtegetésre, amely Katona Bánk bánjában a szülőhelyi elemeket próbálja regisztrálni; a költői képzeletnek azt a sokrétű elemzését szeret-

ném társainnak figyelmébe ajánlani, amelyet Jókai értékének meghatározása kapcsán foglalt írásba. Azt a felfogást utasítja e tanulmányában vissza Négyesy, amely csak mesekitaláló fantáziát ismer. Elismeri, hogy Jókai képzelete a meseszövő típus felé hajlik, de megvilágítja lélekkeremtő és jelenetalkotó képzeletének működését is. Ez a tanulmány különben magában, Jókai értékeinek megállapításában is új hármasságot emel ki: képzeletét, érzését és gondolkodó erejét.

A lélektani vizsgálódásnak nálunk legkevésbé kultivált területére lép, amikor a magyar költészet eredetét vizsgálja. Itt nem egyes ember lelkéről, hanem nemzeti lélekről van szó. Természetes, hogy a talaj sokkal ingadozóbb, a megállapítások könnyebben tévednek hamis irányba. De bennünket nem is az érdekel ebben a pillanatban, hogy a későbbi vizsgálatok mennyiben igazolták Négyesy feltevését, csak az út, amelyen e fejtegetések haladnak. Abból a ma már általános meggyőződésből indul ki, hogy a költészet ősi az irodalomnál, mert már a naiv néplélek első megnyilatkozásául jelentkezik. Az irodalom története tehát ennek az ősi költészetnek a problémájával is foglalkozik. A magunk költészetére vonatkozólag ezt az ősi fokot tagadhatatlanul bizonyíthatónak tartja. De mást is kétségtelennek tart: ennek az ősi költészetnek az élete irodalmunk főgyökere, s az továbbra is táplálta a magyar költészet fejlődését. Hogy ennek az ősi költészetnek a mivoltát megállapíthassa, igen érdekesen fejtegeti, hogy a költészet épp olyan eredetű, mint a nyelv. „A néplélek nyilvánulásának legelső, alapvető területe a nyelv. De szorosan rajta épül a költészet hagyománya is. És ahol életrevaló nyelvet találunk... ily éber nyelvszellem és egészséges nyelvi tenyészet követeli a lélek másik kifejező közegének, a költészetnek is megvoltát és párhuzamos folytonosságát.“

A magyar népszellem költői gazdagságának bizonyosságául igen érdekesen elemzi a XI. század történetét, amint az a Képes Krónikában előttünk van. Előbb arra a jelentős költői motívumra hívta fel a figyelmet, amely a Buda halála kompozíciójára és motiválásának összetett módszerére volt hatással, majd az egész eseménysort elének tárta, hogy ráébresztvén a krónikás elmondásban szembetűnő művészi kompozícióra, az ősi magyar elbeszélő költészet megvoltát és művészi fejlettségét sejttesse. Bár a magunk részéről nem tudunk szabadulni azoktól a megfontolásoktól, amelyeket ennek a kompozíciónak a Homeros

eposzaiénál is nagyobb fejlettsége és a naiv eposz kiformalódásának megállapított lépesői kényszerítenek reánk, magát a tanulmány éles szellemét és elemzéseinek finom művészetét a magyar mondakutatásban példaadó jelentőségűnek ismerjük el. Mert azt, hogy az éles szem itt még mennyit vehet észre, ugyancsak Négyesy László egyik részlettanulmányában látom igazoltnak, abban, amelyet a Toldi-mondáról írt. Pompás elmeélel fejt itt fel azt a két eseményesomót, amelyek Ilosvai forrásában, az ősbib Toldi-mondában élhettek. Az egyik a gyilkossággal kezdődik és a kegyelemnyerésig terjed, s a legelemibb életszükséglet kielégítése körül forog; a másik a király tudakozólevelével indul meg és azzal ér véget, hogy Miklóst a király fejéhez választá és tizenkét lóra neki hópénzt adata. A művészi kompozíció iránt annyira kifejlett érzék itt szembeszökő igazsággal látja meg és mutatja ki az ősi mondának két önálló részletét, s igazolja ezzel azt a feltevést, hogy a Toldi-monda milyen üdén élt Ilosvai előtt. Különösen annak a szempontnak kell elismeréssel adóznunk, amellyel e két mondacsomónak a nép képzeletében természetes kiformalódását emeli ki. Az esztétikai vizsgálódás néplélektani alapon épülő megállapításai itt rengeteg okulást nyújtanak.

Nem lenne teljes a kép Négyesy irodalmi tanulmányairól, ha nem emlékeznénk meg azokról az írói arcképekről, amelyeket egy-egy kiadás bevezetéséül írt. A példátadó módszeresség ezekben ölel fel a legtöbb szempontot, az irodalomtörténeti vizsgálódás ezekben a legkörültekintőbb. Csak a legtökéletesebből szölok: a Zrínyi-tanulmányról. Már beosztása is mesteri: világosan tagolt, minden kérdést felölelő, minden szempontot hangoztató. Az életkép meleg és művészi; meleggé teszi az az érzelmi kötelék, amely írónkat a hőshöz, a magyarság egyik legnemesebb hajtásához fűzi; művészivé a stílus lendülete, a színek változatossága. A költői művek tárgyalását a költemények időrendi, tárgyi és műfaji csoportosítása vezeti be. A Szigeti veszedelemre térve, az előbb ismertetett lélektani-esztétikai fejtegetésekre emlékeztető kérdést vet fel és világít meg: hogyan támadt az eposz eszméje? Magának az eposznak alapeszméjét az erre vonatkozó eddigi fejtegetések gondos regisztrálásával kezdi, majd alapos mérlegeléssel az alapjegyet fejt föl: a magyar „athleta Christi“ hősi alakjában, s ehhez kapcsolja a természetes, kor és egyéniség megszabta asszociációkat. Összeállítja, az eddigieket kiegészítve, a költemény forrásait, a történetieket és költőieket. Megvilágítja

az eposznak mintáihoz való viszonyát, meggyőző erővel tisztázza a Karnaruticshoz való viszonyt, megtoldva az eddig vizsgált mintákat két magaeészrevette új, lehetséges mintával. Mesteri finomsággal elemzi az eposz szerkezetét, megállapítva Zrínyi változtatásait, a felséges keret jelentőségét, a kettős világképet és azt a finomságot, amellyel Zrínyi esztétikai szemléletünk beállítását fokozatosan a realitástól a csodálatos felé emeli. Ez a rész az új megállapításokban oly gazdag, hogy ismerete nélkül ma Zrínyi eposzáról szólnunk nem is lehet. A lelki élet, jellemzés, majd az előadás, nyelv és verselés bemutatása után megvilágítja az eposz hatását, elsősorban azt az okot, amely hatását megjelenése után gátolta. Végül röviden áttekinti a kisebb költeményeket, mintákat, értéküket.

Az a mondás, amelyet rövid bemutatásom elején idéztem, rokon Goethének azzal a kijelentésével, amelyet Walter Muschnak tanulmánya (*Das Dichterporträt in der Literaturgeschichte*) idéz az emlékezetembe: „Nicht in sofern der Mensch etwas zurücklässt, sondern in sofern er wirkt und geniesst und andere zu wirken und zu geniessen anregt, bleibt er von Bedeutung.“ Azt hiszem, Négyesy László tanulmányainak áttekintése jogot ad arra, hogy ezt a mondást most reá alkalmazzam. Feladatomat óhajtásom szerint oldottam meg, ha ennek a mondásnak reá alkalmazását olvasóm is jogosnak fogadja el; mert célom e sorokkal csak ennyi volt.